

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 7, Mart 2017, s. 92-113

Doç. Dr. Hadi SAĞLAM

Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuk Anabilim Dalı
hadisaglam1964@hotmail.com

HZ. EBÛ BEKİR'İN DEVLET BAŞKANI OLARAK YAPTIĞI İLK KONUŞMASININ İSLÂM İDARE HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Hz. Peygamberin (sav) vefatından sonra kısa süreli bir sarsıntı geçiren Müslümanlar, hemen toparlanıp Hz. Ebû Bekir'e "biat etmiş" ve onu "devlet başkanı / halife" seçmişlerdir. Öyle ki Hz. Ebû Bekir döneminde İslâm toplumu, "fikri ve siyasi" ihtilaflarla karşı karşıya kalmıştır. Halife, ortaya çıkan problemlerin çözümünde *nasları temel almış*, belirsizliğin giderilmesinde "şûrâ yöntemini" benimsemiş, toplumsal birlikteliği sağlamak için "irtidat" ve "isyan" olaylarına karşı mücadele etmiştir. Bu bağlamda, ilk halifenin "yönetim şekli", izlediği "sosyal siyaset" ve hedeflediği "adalet", İslâm idare hukuku açısından merak konusu olmuştur.

İslâm idare hukukunda devlet başkanı atanmanın meşrûiyet kaynağını, ya *doğrudan halkın biatı* ya da *dolaylı olarak halkın seçici kurulundan (Ehl'l Hal ve'l-Akd'den) alınacak yetki* oluşturur. Böylece İslâm idare hukukunda, *yöneten ve yönetilenler arasında yetki ve sorumluluk alanında bir denge* kurulur. Müslümanların, *biat aracılığıyla seçilmiş ilk devlet başkanı olarak Hz. Ebû Bekir'in, tarihe mal olan bu ilk konuşması*, adeta onun insanlığa sunduğu bir 'siyaset manifestosu'dur. İlk halifenin bu ilk hutbesi, İslâm idare hukuku açısından *birey, toplum ve idarecilere ışık tutacağı* kuşkusuzdur. Bu sebeple çalışmamızda, idareci olarak Hz. Ebû Bekir'in yapmış olduğu *ilk konuşmasının, İslâm İdare Hukuku açısından değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır*.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ebû Bekir'in Hutbesi, İslâm İdare Hukuku, Yönetim Şekli, Sosyal Siyaset, Siyaset Manifestosu, Adalet

HZ. ABU BEKR MADE IN FIRST SPEECH PRESIDENT OF ISLAMIC LAW OF ADMINISTRATION

Abstract

Muslims who had short-term concussion after the death of prophet paid *homage* to Abu Bakr and they chose as the *caliph*. Likewise, in the Abu Bakr era, the Islamic society was faced “*intellectual and political*” conflicts. Caliph was based “*nas*” in order to solve problems that arises, took up seriously “*Shura administration*” to eliminate uncertainty and, fight to “*apostasy*” and “*rebellion*” due to providing social cohesion. In this context, it was always a curiosity about the “*management style*” of the first caliph according to Islamic law, following up to “*social politics*” and, *justice* that he aim. The source of legitimacy has been consisted of either *allegiance* and the people or the authorization given by *Ehl'l Hal ve'l Akd* council that has been chosen from the people. Thus, a balance has been established between the ruler and the ruled in the area of authority and responsibility in Islamic administrative law. The first speech of Abu Bakr as president that come out of the history was “*manifest of politics*”. It is certain that this speech will shed a light on individuals, societies and administrators in terms of Islamic Administrative Law. In this context, “*regime*”, “*social politics*” and “*justice*” that first caliph adopts in terms of Islamic Administrative Law have been always wondered. In this study, the first speech (sermon) of Abu Bakr as an administrator has been investigated *regarding to Islamic Administrative Law*.

Keywords: Sermon of Abu Bakr, Islamic Administration Law, Management Style, Social Politics, Political Manifesto, Justice

GİRİŞ

İlk dönem toplumları, genellikle kabile ve aşiret yönetimine dayalı basit yapıli toplumlardı. Bu toplumların ileri aşaması komplike bir örgütlenme biçimi olan devlet müessesesidir. İslâm toplumu da, varlığını devam ettirmek, geleceğini güvence altına almak için Medine’de kurumsal bir otoriteye ihtiyaç duymuştur. Bu otoritenin başkanı olan Hz. Muhammed (sav)’in de öncelikli hedefi toplumu bu aşiret ve kabile taassubundan kurtarmak olmuştur. Bunun için Medine’de, *bir şehir / site devleti* kurmuştur. Bu devlet, ilk zamanlar *federatif* daha sonra *konfederatif* bir yapı arz etmiştir. Bu devletin başkanı, Hz Muhammed (sav), anayasası ise Medine vesikasıdır. Medine vesikasında, Müslümanların, Müşriklerin ve Yahudilerin temel hak ve görevleri belli esaslara bağlanmıştır. Medine Anayasası, toplulukların hak ve görevlerini belli esaslara bağlayan *toplumsal bir sözleşme ve tarihi bir belgedir*.¹

Devlet, insanları bir arada tutan ve onların hak ve görevlerini belirleyen bir araç olduğuna göre naslarda, kurulan şehir devletiyle ilgili herhangi bir model veya tarza değinilmiş midir? Keza

¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, byy. trs. II, s. 501-505; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1993, I, 202-208; Ebû Ubeyd, Kasım b. Selam, *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire 1975, 260-265.

siyaset, insanları ve devleti idare etme sanatı ise nasların önerdiği belli bir siyasi yönetim şekli ve rejimi var mıdır? Naslar, yönetime herhangi bir ilke getirmiş midir? Yönetici seçiminde meşrûiyet kaynağı nedir? Bu bağlamda, İslâm tarihinde ilk devlet başkanı seçilen Hz Ebû Bekr'in ilk hutbesi, sosyal siyaset alanındaki nasları anlamada, İslâm idare hukukunun ipuçlarını vermesi açısından önemli bir tarihi belgedir.²

İslâm toplumlarında, anayasal mahiyete sahip olan nasların anlaşılmasında, başta Sünnet olmak üzere Râşit halifelerin uygulamalarının bilinmesi de, *İslâm idare hukuku* açısından önem arz eder. Keza Hz. Peygamber (sav)'den sonra devlet başkanı olarak seçilen ve göreve getirilen, Hz. Ebû Bekir'in hutbesi *yönetim hukuku alanında* ilkleri oluşturması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Öte yandan Hz. Peygamberden sonra otorite boşluğu doğduğundan, *hak ve adaletin tesisi* için yönetime gelmek oldukça ağır bir sorumluluk doğuracağı da muhakkaktır. Ancak Peygamber (sav), insanlığın ihtiyaç duyacağı siyasî hayatın ana ilkelerini de belirlemiştir. Keza Hz. Muhammed (sav) döneminde yöneticinin vasıfları da ortaya konulmuştur. Bu vasıflar, *ehliyet, liyâkat, adil ve güvenilir* olmak ki hemen bütün sahabeler de bu vasıflar bulunmaktadır. Bu yeni dönemde Müslümanların dağılması, toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanması için bir takım *sosyo-politik* prensipler de göz önünde bulundurulmuştur.³ Hz. Ebû Bekir, yönetimde iki yıl üç ay gibi çok kısa süre kalmıştır.⁴ Bu kadar kısa sürede düşündüklerinin hepsini fiiliyata geçirmek de mümkün olamamıştır. Peygamberin en sadık arkadaşlarından biri olan Hz. Ebû Bekir, Kur'ân'ın tasdik ettiği, "*siddik ve güvenilir dost*" olarak kabul edilmiştir.

Vahyin yeryüzündeki intizamı, Peygamber (sav) aracılığı ile gerçekleştirilmiş, O'nun Rabbine kavuşmasından sonra ise Müslüman toplumun durumu ve devlet başkanı olarak yönetime kimin geleceği tartışılmıştır. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Müslümanlar için yeni bir dönem başlamış, Müslümanların özgüvenlerinin yeniden sağlanması gerekmiştir. Uzun müzakerelerden sonra ilk halife Hz. Ebû Bekir, bir tür *şûrâ ile icma* prensibine göre seçilmiştir. İlk halifenin seçilişi, halifenin İslâm idare hukuku açısından *yönetim şekli* ve izlediği *sosyal siyaset* ve hedeflediği *adalet ve yönetim hukuku* merak konusu olmuştur.

Öte yandan Hz. Peygamber'in kurduğu yönetim sistemi, onun ölümüyle önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Ebû Bekir'in ortaya koyduğu çabalarla, Peygamber (sav)'in yerleştiği bu sistem korunmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamberle bir yürüyüş gerçekleştiren, tarihin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Hz. Ebû Bekir dönemi çok kısa sürmüştür, böylece toplumsal birliktelik sağlanmış, önemli kritik eşik aşılmıştır. Bu bağlamda uzun müzakerelerden sonra seçilen Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanı olarak tarihe mal olan ilk konuşması, *yöneten ve yöneti-*

² خطبة أبو بكر الصديق عند توليه الخلافة <http://hrlibrary.umn.edu/arab/IS-5.html>.

³Hz. Ebû Bekir dönemi hakkında makale yazan Balcı, İsrâfil, taf. bkz. Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyâset ve İdare, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, sayı: 11, s. 185-215

⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Târihu't-Taberî; Tarîhu'r-Rusûl ve'l Mulûk, (I-XI), (thk. Muhammed Ebû'l- Fazl İbrahim), Daru'l Mearif, Târîh, c. III, Kahire, trs, s. 420.

lenler arasında insanlığa sunulan, “*siyaset manifestosu niteliğindedir*.”⁵ İş bu makalede, sözü geçen özlü *siyasi manifestonun*, İslâm idare hukuku açısından değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

HZ. EBÛ BEKİR HALİFE SEÇİLDİĞİNDE DEVLET BAŞKANI OLARAK İLK HUTBESİ

İslâm'da devlet başkanı, *nass, vasiyet ve veliahd* ile belirlenmemiştir. Peygamberin vefatından sonra halifenin varlığı, âlimlerce zorunlu görülmüştür. Peygamberden sonra devlet başkanlığına gelenler, onun halefi olduğundan, halife diye anılmışlardır. Bazılarına göre ise halife, ümmetin halifesidir. Allah'ın veya Peygamber'in halifesi değildir. Çünkü halk tarafından seçilmiş ve atanmıştır.⁶ Halife, halkın işlerini idare etmek sorumluluğunu yüklenen kişidir. Devlet başkanını seçme konusunda ilke, ya *biat* yoluyla ya da seçici kurul (*ehlü'l hal ve'l akd*) yetkili görülmüştür.⁷ Bunun için İslâm kültür tarihinde devlet başkanı için *halife, imam veya emiru'l-mü'minin* gibi adlar kullanılmıştır. Bu seçici kurul, devletin ileri gelen kimselerinden (*âlimler, hâkimler ve kumandanlar gibi âkil insanlar topluluğundan*) oluşmuştur.

Rasullah'ın vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir (ra) cenazede bulunanlara bir konuşma yaparak onları teskin etmiştir. Sonra da Rasûlullah (sav)'ın defin teşhiz ve tekvin işleriyle uğraşırken, Ensâr, Sakîfetü Benî Sâide'nin (*gölgelik, çardaklığında*) toplanmışlardı. Rasûlullah'tan sonra, halife tayini için Hazrec'in reisi olan Sa'd b Ubâde düşünülmüştür. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Ubeyde ve Muhacirlerden bir grup hemen Benû Sâide'ye gittiler. Orada Ensâr ile konuşulmuş, hilâfet hakkında bazı müzakereler yapılmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ile Ebû Ubeyde'nin ortasında durmuştur. Her ikisinin ellerinden tutarak ikisinden birine biat edilmesini istemiştir. Hz. Ebû Bekir, kendisini halife olarak sunmamıştır. Hz. Ebû Bekir burada kısa bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan sonra, Hz. Ömer öne atılarak hemen Ebû Bekir'e biat etmiştir ve şöyle demiştir: “*Ey Ebû Bekir, Sen Müslümanlara Rasûlullah'ın emriyle namaz kıldırдың. Sen onun*

⁵ İlk halifenin bu ilk hutbesinin makale konusu yapılmasının gayesi, diyanet hizmetleri aracılığıyla siyasi hayata girecekler nitelik kazandırmak amacına yönelik olduğundan; sade ve anlaşılabilir bir dille yazılmasına gayret edilmiştir.

⁶ Taf. Bkz. Hizmetli, Sabri, Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/779/9963.pdf>.

⁷Taf. Bkz. Ebû Bekir halife seçildikten sonra ilk olarak ona “Ya Halifetallah! Ey Allah'ın Halifesi” denildi. O, “Ben Allah'ın halifesi değilim, ben ancak Resulullah'ın halifesiyim ve buna razıyım” diyerek “Halifetü Resulillah” unvanını benimsedi. Böylece İslâm tarihinde halife unvanını alan ilk kişi Ebû Bekir oldu. Terim olarak halife; Müslümanların gerek din ve gerekse dünya işlerini yapma hususunda Peygambere vekâlet etmek şeklinde tanımlayabiliriz. Halifelik bu anlamıyla diğer sistemlerden ayrılmaktadır. İbn Haldun hilafetle siyaseti şöyle tanımlıyor: Halifelik, dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmek hususunda din sahibine naiplik etmektir. Siyaset ise, aklı delil ve hükümlere dayanarak dünya maslahat ve faydalarını elde eden, zarar ve ziyanları def etmeğe sevk eden insan ürünüdür. Böylece hilafet ile siyaset arasındaki fark, biri dünya ve ahireti, diğeri ise sadece dünyayı kapsamaktadır. İbn Haldun, I, 482; Kettânî, I, 81, 83; Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, TDVİA, İstanbul, 1994, 106; Kazıcı, Ziya, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996, 28; İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev: Zakir Kadiri Ugan), M.E.B.Y., İstanbul 1989, I, 481.

halifesinin ve biz sana biat ediyoruz. Rasûlullah'a hepimizden daha sevgili olan sana, biat ediyoruz."⁸ Hz. Ömer'in bu âni davranışıyla, halife konusunda ayrı düşünceler bırakılıp orada bulunanların hepsi Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir.⁹

Bilindiği gibi hilafet, bir yönetim biçimidir. Hilafet, devleti idare etmek, hükümet etmek anlamına gelir. Hilafet, Müslümanlara özgü bir yönetim biçimidir. Halkın seçilmiş yöneticiler tarafından yönetilmesi ilkesine dayanır. Halifelik, halkın egemenliği doğrudan doğruya kullandığı sistemdir. Keza İslâm, insan merkezli bir din olup halifelikte de insan unsuru esastır. Ayrıca daha sonra ümmet, İslâm idare hukuku alanında, yönetim biçimi konusunda, yönetimde zamanın gereklerine göre düzenleme yapabilir ve yeni yönetim şekilleri benimseyebilirler.¹⁰ Yönetimde gaye, insanın mutluluğunu sağlayan adil bir sistem kurmaktır.

Hz. Ebû Bekir'in halktan yetki aldıktan üç gün sonra, halife sıfatıyla ümmete yaptığı ilk hitabında, kendi devlet idaresinin ipuçlarını özlü olarak görmekteyiz. Bu konuşma idare hukuku açısından siyasetle hemhal olacaklar için bir sosyal siyaset manifestosu mahiyetindedir. Şimdi bu konuşmanın değerlendirmesine geçelim:

1. Arapçası:

خطبة أبو بكر الصديق عند توليه الخلافة

لما بويع أبو بكر بالخلافة بعد بيعة السقيفة تكلم أبو بكر، فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أما بعد أيها الناس فإنني قد وليت عليكم ولست بخيركم، فإن أحسنت فأعينوني، وإن أسأت فقوموني، الصدق أمانة، والكذب خيانة، والضعيف فيكم قوي عندي حتى أريح عليه حقه إن شاء الله، والقوى فيكم ضعيف حتى أخذ الحق منه إن شاء الله، لا يدع قوم الجهاد في سبيل الله إلا ضربهم الله بالذل، ولا تشيع الفاحشة في قوم قط إلا عمهم الله بالبلاء، أطيعوني ما أطعت الله "ورسوله، فإذا عصيت الله ورسوله فلا طاعة لي عليكم"¹¹

1. Türkçesi:

"Ey Nas! En hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci olarak seçilmiş bulunuyorum. Eğer iyilik yaparsam bana yardım ediniz, eğer kötülük yaparsam beni düzeltiniz. Doğruluk bir emânettir. Yalancılık ise hıyanettir. Aranızda zayıf olan, benim yanımda onun hakkını verinceye kadar en kuvvetlinizdir. Sizin içinizde kuvvetli olan ondan hakkı almıncaya kadar benim yanımda en zayıftır. Bir kavim cihadı terk ederse Allah o kavimi zillete düşürür. İsyan bir kavimde yaygın hale gelirse Allah o kavme umumi bir belâ verir.

⁸ Hz. Ebû Bekir hakkında Rasullah'ın sözleri için bkz. Buhârî, el-Amel fi's-Salah, 3, 6; Ezan 38, 46, 47, 68, 70; Salat 80; Fedailu's-Ashabi'n-Nebiy, 3, 5, 6; Sehiy 9; Sulh 1; Müslim Fedailu's-Sahabe, 10; Ebû Davut, Sünne, 11; Tirmizî, Menâkıb, 14, 16, 17; Nesâî, Imâmet, 1, 7, 15; Kudât 24; Ibn Mace, İkame 142.

⁹ <https://sorularlaİslâmiyet.com/hz-Ebû-bekirin-halife-secilmesi-nasil-olmustur>; (Ibn Sa'd Tabakat, III, 178 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kamil, Beyrut, 1400/1980; 220 vd; Ibn Kutaybe a.g.e I, 7-20; Kandehlevi, a.g.e II, 606, 616; Hamidullah, İslâm Peygamberi, (çev. s. Tuğ), İstanbul 1969; II, 315-319; Ashab-ı Kiram, I, 177-184; Şibli, Asr-ı Saadet, IV, 33-40 vd).

¹⁰ Taf. Bkz. Hizmetli, Sabri, Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/779/9963.pdf>.

¹¹ <http://hrlibrary.umn.edu/arab/IS-5.html>

Ben Allah'a itaat ettiğim müddetçe bana itaat edin. Allah'a isyan ettiğim takdirde bana itaat etmeniz size gerekli değildir. Haydi, namaza kalkınız, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.”¹²

HZ. EBÛ BEKİR'İN DEVLET BAŞKANI SEÇİLDİĞİNDE YÖNETİMLE İLGİLİ İLK HUT-BESİNİN HUKUKÎ YORUMU

1. أيها الناس فإني قد وليت عليكم ولست بخيركم *Ey İnsanlar! Ben sizin en hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci olarak seçilmiş bulunuyorum.*

Buradaki (أيها الناس) *Ey İnsanlar!* mesajı dikkat çekicidir. Hz. Ebû Bekir, kendisini dinleyen ve halife seçenler Müslümanlarken, *Müslüman olan veya olmayan bireyleri kapsayacak* böyle bir hitap tarzının ortaya konulması bu dinin ve mesajlarının evrenselliği, insana ve özgürlüğe verdiği değer ile izah edilebilir. Bunun için genellikle “*en büyük yatırım insana yapılan yatırımdır*” denilmiştir. Bir toplumda insan düzelmeden, *adaleti tesis etme, devleti /mülkü düzeltme* imkânı bulunmamaktadır.¹³

Öte yandan bu hitap tarzının aynısını, Hz. Peygamber (sav)'in (أيها الناس) ile başlayan veda hutbesinde de görmekteyiz. Bu hitap tarzından tüm insanlık ve günümüz siyasetçileri de ders çıkarmalıdır. Siyaset, halkla ilgili işleri usulüne uygun yürütme, bir devleti yönetme biçimidir. Bir devletin ise Müslim veya gayri Müslim vatandaşı olabilir. Burada (أيها الناس) hitap tarzından anlaşılabilir ki bir devletin *inanılan veya inanmayan* vatandaşları da dikkate alınmıştır. Bunun için burada (أيها المؤمنون و أيها المؤمنات) kavramları kullanmamıştır.

Kur'ân, insan için bir hidayet kaynağı, Peygamber (sav) de insanlık için bir rahmettir. Kur'ân ve Sünneti takip eden Hz. Ebû Bekir de, nasların bu temel ilkeleri doğrultusunda insanlara hitap etmiştir. Hz. Ebû Bekir, yönetimde en güzel örnek olan Hz. Peygamberi izlemiştir. Hz. Ebû Bekir, (أيها الناس) hitabından da görüleceği üzere “*insan*” kavramına vurgu yapmıştır. Öyle ki halife, her bireyin bir dünya olduğu gerçeğinden hareketle eğitilmiş ve donanımlı bireylerden oluşan bir toplum hedeflemiştir. Halife, insan merkezli bir dinin mensupları olduklarına vurgu yapmıştır. Hz. Ebû Bekir'in bu hitabı, insan ve insan onuruna yaptığı anlamlı bir vurgudur. Halifenin bu hitabı, Kur'ân'daki “*her şeyi insanın emrine ve hizmetine verdik*”¹⁴ ayetinin de bir tezahürüdür.

¹² İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, (I-XI), (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, Mektebetu'l-Hancı, 2001 III, 182-183; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 69, 71-72; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1181.

¹³ Devlet başkanı, emânet görevlerde herkesi, *istidat ve kabiliyetlerine uygun* layık olduğu alanda değerlendirmelidir. Siyasette halk, devlet başkanı ve idarecilere emânettir. Liyâkatsiz kadrolar milletin sırtında bir yükür. Nitelikli idareciler, devlet kadrolarında yerini almadıkça mülkün ve insanların ayakta durma şansı da yoktur. Emânetin ne anlama geldiğini bilmeyen, ahlaki içselleştiremeyen kişilerin bu görevlere getirilmesi insanlığa zulümdür. İdari kadrolara atanacakların *nitelikleri, liyâkatli, dürüst ve adalet duygusu kökleşmiş* bireyler olmalıdır. Emânet görevler, *liyâkat ve ehliyet sahibine verilmese*, bir toplumun geleceği ve yarınları kaybedilmiş olabilir.

¹⁴ Bakara 2/29-30; Lokman 31/20.

Söz konusu manifestodaki bu hitabın, nasların “*dileyen iman eder, dileyen inkâr eder*” ilkesinin de bir icrasıdır. Toplumun her kesimini kapsayan bu hitap, inanç özgürlüğü bağlamında ciddi bir mesajdır. Halifenin bu mesajı, herkese inandığı şekilde yaşama teminatı vermektedir. Hz. Ebû Bekir, bu mesajla bireylerin, inanç ve düşünce özgürlüğüne vurgu yapmıştır. Burada temel alınan Kur’ân’ın *لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ* Dinde zorlama yoktur¹⁵ ve *فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ* Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin¹⁶ ilkeleridir. Günümüzde bu söylem “*laiklik*” kavramı ile ifade edilse de İslâmî literatürde “*adil düzen*” kavramı kullanılmıştır.

Hiç kuşkusuz İslâm’ın sosyal siyaseti, *insanın inanç özgürlüğünü zorunlu* kılıyordu. Bilindiği gibi siyaset, *dünden bugüne* devlet idaresi konusunda, toplumsal gruplar arasında yapılan bir mücadele olup halkın genel menfaatlerini korumaya yönelik bir müessesedir. Keza siyaset, yönetim sürecine katılarak, ülkenin geleceğinde söz sahibi olmak, yöneten ve yönetilenler arasında adaleti sağlamak için yapılır. Ebetteki halifenin veya her siyasi örgütün, sosyal siyaset alanında bir ideolojisi ve temel aldığı bir esas bulunur. Nitekim Hz. Ebû Bekir’in de yönetimde, yukarıdaki nasları esas almış olduğu anlaşılmaktadır.

(*قد وليت عليكم*) Hz. Ebû Bekir, “*Müslümanlar tarafından ümmetin başına idareci olarak seçilmiş / halktan yetki almış bulunuyorum*” demiştir. Halifenin bu sözünden anlaşılan, bu yetkinin bir saltanat olmadığıdır. Bu yetkinin hukukî dayanağı, “*Onların işleri şûrâ ileder*”¹⁷ ayetidir. Hz. Ebû Bekir, şûrâ sonucu halktan, biat yöntemiyle yetki aldığına dikkat çekmiştir.

Velî (*وليت*) kavramı, *görev, makam ve sorumluluk üstlenmek, yönetmek, yönetici olarak atamak, yetkilendirmek, idare etmek, hükmetmek* gibi anlamlara gelir.¹⁸ Türkçedeki vâli de yönetici anlamına gelmektedir. İstilahta velî, “*birinin işini üstlenmek, işlerini idare etmek, sorumluluk yüklenmek, bir ülkeyi yönetmek, emir ve yasaklar koymak, halkın sorumluluğunu üstlenmek gibi*” anlamlarda kullanılmıştır. Keza burada velî kavramıyla, Müslümanlar üzerine velâyet hakkı olan, Müslümanlar tarafından biat edilerek seçilen kimseler kastedilmiştir.¹⁹ Bu bağlamda bu velâyet, *devlet başkanı seçilme* anlamında kullanılmış olup yönetime seçilen halifenin *hak ve sorumluluğunu* ifade eder.

Velâyet, ümmetin sorumluluğunu üzerine almak demek olup toplumun düzen ve intizamını sağlamak, toplumsal adaleti gerçekleştirmek için insana hak ettiği değeri vermek ve haklarını güvence altına almak demektir. Buradaki velâyet, siyasi anlamda kullanılan bir kavramdır. Allah’ın kulları üzerindeki velâyeti, onlar üzerinde tek söz sahibi olması demektir. Halifenin velî seçilmesi, halkın üzerinde yetki kullanmasıdır. Nasıl bir ülkenin idaresi ve idarecisi varsa, insan hayatının da bir yönetimi ve yöneticisi olmalıdır. Pek çok ayette, “*müminler, mümin olmayanları velî (söz sahibi) etmesinler*”²⁰ ve “*Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerine velidirler*”²¹ buyrulur. Bu ayet, kadın ve erkek arasında seçme ve seçilmede, yetki almada bir farklılığın

¹⁵ Bakara 2/256.

¹⁶ Kehf 14/29.

¹⁷ Şûrâ 42/38.

¹⁸ Güneş, Kadir, *el-Mu’cemu’- Arabiyyu’l-Esâsî*, Mektep Yayınları, İstanbul s.1330.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arap*, “*vly*” md; Taf. Bkz.Topaloğlu, Bekir, *İslâm Ansiklopedisi*, DİA, c. 43, s. 24; <http://www.İslâmveihsan.com/İslâm-nedir-iman-nedir-ihsan-nedir-İslâmın-kisaca-tarifi.html>

²⁰ Âl-i İmrân 3/28.

²¹ Tevbe 9/71.

olmadığına işaret etmiştir. Keza tevhit de, aslında sınıfsız bir toplum mücadelesidir.²² Hz. Peygamber, velâyet konusunda din bağı, kan bağı üzerinde tutmuştur.²³ Peygamber'in (sav), din bağı gibi aşkın değerler için yaptığı yönlendirme, O'nun sosyal siyasetinin bir gereğidir. Keza ilk halife de bu beyanıyla (وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ)²⁴ "toplumun işlerinde onlara danış" ayetini esas almıştır. Halife, Müslümanlar üzerine velâyet hakkının ancak ve ancak seçimle mümkün olabileceğine vurgu yapmıştır. Zira velâyet görevi, emânet görevlerdendir. Bundan emânet görevlere, seçimle atanmanın yapılması gerektiği de anlaşılmaktadır. Böylece Hz. Ebû Bekir, bu hitabıyla, hilafette hâkimiyetin ve meşrûiyetin kaynağının millet / halk olduğuna işaret etmiştir. Böylece istişâre, Peygamber (sav) dönemden itibaren ilke olarak benimsenmiş ve kurumsallaşmıştır. Peygamberimiz (sav) pek çok meselede ashabıyla birlikte istişâreler yapmıştır. Bu durum, âdeta halkın kendi kendini yönetmesidir. Öyle ki halka dayanmayan yetki, istibdattır. Hz. Ebû Bekir de bu beyanıyla, kendisi istemediği halde ümmet tarafından halifelğe seçilmiş olduğunu dile getirmiştir.

Müslümanlar, Peygamberin masum olduğuna inanırlar. Peygamberin vefatından sonra bu masumiyet / otorite nasıl devam edecektir. Şîâ masumiyette, "ehl-i beyti" esas alınırken; ehlişünnet, "ümminin yanılmazlığı" ilkesini benimsemiştir. Nitekim Peygamberimiz (sav) "ümminin ekserisinin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir"²⁵ ve "Ümmetim dalalet üzerinde icma etmez"²⁶ buyurmuştur. Bu durum nassın ifadesiyle (أُمَّةٌ وَسَطًا)²⁷ "orta yol" olup buna ehlişünnet, şûrâ ve icma da denilmektedir. Sonuçta Hz. Ebû Bekir, yukarıdaki bu nasları, ilke olarak bu beyanı dile getirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

(ولست بخيركم) Halife bu hitapla, mümkün olduğunca nezaket kurallarına dikkat etmiştir. Keza, "benim halife seçilmem, içinizde en hayırlınız olduğum anlamına da gelmez" cümlesiyle yanılmazlığın sadece ilahi murakabe altında olan Peygambere ait olduğuna işaret etmiştir. Peygamber(sav)'den sonra, hiç kimse masum değildir. Diğer taraftan halife, ehlişünnet, şûrâ ve icma ilkesine dikkat çekmiştir. Sonuçta Ebû Bekir, devlet başkanlığına yetkilendirilecek birinin seçimle iş başına gelmesi, bu emânet görevlerin tevdiinde *isabet veya hata* olabileceğine de işaret etmektedir. Bunun için Hz. Ebû Bekir, herkesin bu hilafete layık olduğuna, kendisinin halktan üstün olmadığına ve onlardan biri olduğuna vurgu yapmıştır. Sonuçta halife, milletin iradesi üzerinde ancak seçimle söz / yetki sahibi olunabileceğine işaret etmiştir. Keza halife seçilebilme ilkelerinin, *ehliyet, liyâkat ve adalet* olduğu anlaşılır.

²²Konu hakkında detaylı bilgiler için bkz. Denek, Nur, Muhammed, *İslâm'da Eşitlik ve Sosyal Adalet*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2010, s. 7-124.

²³ <http://www.İslâmveihsan.com/İslâm-nedir-iman-nedir-ihsan-nedir-İslâmın-kisaca-tarifi.html>

²⁴ *Al-i İmrân*, 3/159.

²⁵ *Ahmet İbn Hanbel*, I, 379.

²⁶ *İbn Mâce*, *Fiten* 8.

²⁷ *Bakara* 2/143.

2. فإن أحسنت فأعيني، وإن أسأت فقومي. *Eğer iyilik yaparsam bana yardım ediniz, eğer kötülük yaparsam beni düzeltiniz.*

(فإن أحسنت فأعيني) Halife, “ben hukuka (Kur’ân ve Sünnete) uyduğum sürece bana yardım edin. Eğer ben devletim ve milletim için iyi ve doğru iş yaparsam beni destekleyin” demiştir. Halife bu cümlede, hukukun üstünlüğü ilkesine vurgu yapmış, halkın hakemliğine işaret etmiştir. Halife bu ifadeyle, yöneten ve yönetilenler arasındaki ortak akla da işaret etmiştir. Diğer bir ifadeyle halife, yönetimde istibdadın yeri olmadığına vurgu yapmıştır. Şayet halka iyi hizmet yaparsam, beni bu hizmetimde destekleyin derken; bir tür muhalefete de işaret etmiştir. Hz. Ebû Bekir, muhalefet ve iktidarın, halkın iyiliği ve geleceği için alınan kararlarda aynı konuda ortak karar almasını bir tür icma kabul etmiştir. Bu tür ortak kararlar, hukukun teminatı, aynı zamanda da sosyal hukuk devletinin güvencesi sayılır. Ciddi ve yapıcı muhalefet, toplumlar için bir rahmettir. Öyle ki istibdadın olmadığı yerde, muhalefet vardır. O muhalefet ki, iktidarın ihtiras ve duygusallığını törpüleyip, ümmet için doğru ve haklı karar vermesine katkı sunacaktır. Bunun için muhalefet görevi, iktidar görevi kadar hatta ondan daha önemlidir. İktidarın yaptıklarını siyasi olarak denetler, gözetler ve alternatif öneriler sunar. Muhalefet, iktidarın doğru yaptıklarını gaz, yanlış yaptıklarına fren görevi yapar. Muhalefet, iktidarın iyi ve kötü her yaptığına karşı çıkmak değildir. Böyle bir muhalefet hastalıklı ve virüs kapmıştır. Toplumun ortak aklına saygısızlık yapmıştır. Bu tür bir muhalefet, hakemlik görevini de yitirmiştir.

(وإن أسأت فقومي) Halife, “yanlışlık yapar, hukuktan saparsam, beni adalete, hukuka ve doğru yola davet ediniz” demektedir. Halife bu söylemiyle, halka ve hakka karşı sorumluluğunun bilincinde olduğuna vurgu yapmıştır. Keza halife, idarede “hak ve hukuka riayet etmezsem, adaletsizlik yaparsam beni desteklemeyip engelleyiniz” demektedir. Hz. Ebû Bekir burada ciddi bir muhalefet yapılmasını istemiştir. Muhalefet, iktidarın hırs ve iktidar sarhoşluğunun hatalarını bertaraf edecek ciddi bir müessesedir. Muhalefet, millet adına iktidarın yanlışlarında hakem görevi üstlenmiştir. Muhalefet bir yönüyle, halkın emânetini kullanan iktidarın, meşrûiyetin kaynağına hıyanetlik yapmaması için denetim ve gözetim görevi yapar. Hz. Ebû Bekir'in tarih sayfalarına yazılan siyaset manifestosu bu sözleri, sorumluluk yüklenecek bireyler için çok önemlidir. Halife bu ifadeyle, insanlıkla ilgili hukuk mücadelesine vurgu yapmıştır.

Öte yandan Hz. Ebû Bekir bu söylemiyle, birey ve toplumların, sosyal hukuk alanında, yeni gelişmelere paralel olarak ortak akılla yeni hukuk normları da ortaya konulabileceğine işaret etmektedir. Bu söylemiyle halifenin, kendisini hukuk güvencesine teslim ettiği, insanların vicdanlarını hakem tayin ettiği görülmektedir. Bu söylemin zımnından, devlet idaresinde rüşvet, adam kayırma, liyâkatsiz atamalar, hatır ve gönül işi gibi hatalardan bütün toplumun zarar göreceği anlamı da çıkar. Öyle ki insanlar zamanla işlerini yaptırmak için ya rüşvet verirler ya da nüfuzlu insanların referanslarına sığınurlar ki bu da insan onurunu zedeler. İnsanların belli zafiyetleri olup menfaate göre yön değiştirebilirler. İçildikçe susanan su misali, ihtiraslarına ve midelerine teslim olabilirler. Haram lokma ve şöhret için siyaset yapanlar, toplumun geleceğini heba ettikleri gibi kendi geleceklerini de heba edebilirler. Bunun için halife, “yetkimi kullanırken, birey ve toplumlara haksızlık yaparak, emâneti zayi edersem beni düzeltiniz” demektedir. Bu davet, ortak aklı kullanarak, orta yol olan, icma ve ehli-sünnet yoludur.

3. الصدق أمانة، والكذب خيانة. Doğruluk bir emânettir. Yalancılık ise hıyanettir.

(الصدق أمانة) Halife, İslâm'ın en önemli ilkesi olan doğruluk ve dürüstlüğe veziz bir söylemle dikkat çekmiştir. Öyle ki doğruluk ve dürüstlüğün bir emânet, sosyal hukuk devletinin güven, teminat, ve sigortası olduğuna vurgu yapmıştır. Hiç kuşkusuz doğruluk konusunda halifenin hukukî dayanağı, Şârî'nin, (فَأَسْتَقِيمُ كَمَا أُمِرْتُ) "Emrolunduğün gibi dosdoğru ol"²⁸ ve إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ "Şüphesiz biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi"²⁹ ayetleridir. Kur'an'daki bu beyanlarla, sorumluluğun ne kadar ağır ve taşınmasının ne kadar zor olduğuna da işaret edilmiştir. Hiz. Ebû Bekir'in şöyle dediği rivayet olunur: Ya Rasûlullah! Ben ihtiyarladım. Peygamberimizin de, "beni de hud süresi ihtiyarlattı"³⁰ demiştir. Ayetteki istikamet kavramına, sürekli ve tutarlı dindarlık, dini hayat anlamı da verilmiştir. Keza istikamet, emrolunduğün gibi dosdoğru yaşamak ve haddi aşmamak, yani Allah'ın belirlediği sınırların dışına çıkmamak olarak algılanmıştır.³¹ Naslarda da beyan edildiği üzere, Hiz. Ebû Bekir de, doğruluk ve dürüstlüğün bir emânet olduğuna vurgu yapmıştır. Peygamberimiz bu ifadesinde; dinin bir sorumluluk olduğu, bu sorumluluğun ifasında doğruluğun ilke olduğu, dürüstlüğün ise erdemli bir insan davranışı olduğu, bu ağır sorumluluğun hakkıyla ifası karşısında saçlarının ağardığı, kurtuluşun ancak doğrulukta aranması gerektiğine vurgu yapmıştır. Keza Hiz. Ebû Bekir'de bu ilkedен hareketle "doğruluk bir emânettir" buyurmuştur.

Gerçek kişilerde doğruluk, tüzel kişilerde adalet aranır. Bir tüzel kişilik olarak devlet, insan haklarını korumaya yönelik, adaleti sağlamakla yükümlü bir araçtır. Devlet, vatandaşları arasında adil bir hakem görevi üstlenen, imtiyazlılar ve sahipsizler diye ikili taksimata imkân tanımayan bir üst kurumdur. Devletin adalet şemsiyesi altına bütün vatandaşlar girmeli, eşit muamele görmelidirler. Adaletin tesis edilmediği toplumlarda, ne devlet ne de insan ayakta kalabilir. Mazlumların omuzlarını sıçrama taşı gören idareciler, hakkın emirlerine itaati da unutulur. Elbisesine, odasına ve bineğine verdiği değeri, halkına vermeyebilirler. Devletin ve idarecilerin asli görevi, insana hizmettir. Bu hizmet bir emânettir ve bu hizmette doğruluk esastır. Halife, bu ifadeyle, bireysel olarak doğruluk, kurumsal olarak adaletin sağlanmasına işaret etmiştir.

İnsanoğlunun dürüstlüğü ile doğrudan alakalı olan bu temel değerler, insanın ve insanlığın onuru için en önemli ilke kabul edilir. Bir toplumda bu temel ilkenin yozlaşmasının birey ve toplumları sıkıntıya düşürdüğü bir gerçektir. Trafığe çıkması sakıncalı olan araçlar ne kadar trafiğe sıkıntı verirse (fren ve kuralsızlık gibi) bu ilkenin yozlaşması durumunda, birey ve toplumlar da o denli sıkıntıya düşerler.

Yukarıdaki bu ayet, hakka ulaşmanın tek yolunun istikamet, yaşadığı hayatın her alanında, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamaya ve ilkeleri korumaya işaret eder. Keza istikamet, üstle-

²⁸ Hûd 11/112.

²⁹ Ahzap 33/72.

³⁰ Hûd 11/112; Müstedrek: 1/343; Aride: 12/181.

³¹ Heyet, Kur'an Yolu, III, s. 204.

nilen bütün görevlerde, Allah'ın emrine uygun hareket etmektir. Öyle ki istikamet, kulluk ve sosyal görevlerin ifasında hiç eğilmeden, takva üzere (*sağa sola yalpa yapmadan*) kamu ve özel hukuka riayet etmektir. Öyle ki bu ayette, istikametten ayrılmayan kişinin, kendisiyle ve değerleriyle barışık, kendi hayatını en güzel şekilde tanzim etmiş olacağına da vurgu yapılmıştır. Öte yandan bu ayet, insanın istikamet ve doğruluktan zarar görse de sonunun selamete çıkacağına işaret eder. Sonuçta bu ayet, insanın yüklendiği sorumluluğun ağırlığına, bu sorumluluk karşısında musibetlere karşı sabır ve sebat etmenin, eğilmeden kavi durmanın, takvanın zorluğuna ve sorumluluğun büyüklüğüne de dikkat çekmiştir.

Sorumluluk, doğruluk ve dürüstlük, insan olmanın ön şartıdır. Bu sorumluluk ilkesi, Müslümanlar için *hayat prensibi* olmalıdır. Hz. Ebû Bekir bu ifadesiyle, doğruluğun hayatın anayasal ve ahlakî bir ilkesi, Allah'a verilmiş bir söz olduğuna, doğru ve dürüstlüğü ihlali halinde ise emânete hıyanetlik yapılacağına, kişilerin, kendi kıyametlerini kendilerinin hazırlayacaklarına işaret etmiştir. Bu bağlamda, İslâm dininin aslî hedefi, *doğru ve dürüst* insanlardan oluşan bir toplum inşa etmektir.

(والكذب خيانة) Halife, doğruluğun zıddının *yalancılık, ihanet, sözünde durmama, kandırma, aldatma ve hainlik* olduğuna dikkat çekmiştir. Yalan; *toplumun huzurunu kaçıran, insanları birbirine düşüren ve toplumun huzurunun bozulmasına sebep olan büyük bir günah*tır. Bu sebeptir ki Peygamberimiz; "Müminde her özellik bulunabilir, ancak yalan ve emânete hıyanet asla bulunamaz"³² buyurmuştur. Doğruluk ve yalan, hak ile batıl gibi ayrı uçlardır. Doğruluğun zıddı yalan, sadâkatin zıddı ise hıyanettir.

Öte yandan Peygamber (sav), "benim ümmetim zina yapar, kumar oynar ama asla ve asla yalan söylemez"³³ buyurmuştur. Bu rivayetlerde insanın kimyasını bozan çürümeden, yani münafıklık alametinden söz edilmiştir. Bu münafıklık alametlerinin ve bu çürümenin ise "yalan söylemek, söz verip sözünde durmamak ve emânete hıyanetlik etmek"³⁴ olduğu bilinmektedir. Genellikle bu iki temel değer dışındaki nefsanî arzu ve isteklere göre işlenen günah ve yasak fiiller, kişilik bozukluğu olarak değil, nefesine uyma ve günah olarak değerlendirilir. Ancak insanların "yalan söylemek", "söz verip sözünde durmamak" ve "emânete hıyanetlik etmek" gibi temel değerlerdeki yozlaşma, kişilik problemi sayıldığından toplumu çözülmeye sürükleyecektir.

³²İhya, 3/305; Yalanla ilgili pek çok hadî bulunaktadır: Peygamberimiz(sav); "bir kimse namaz kılsa, oruç tutsa ve kendisini mü'min zannetse, eğer yalan söylüyorsa, verdiği sözü yerine getirmiyorsa, kendisine verilen (her türlü) emânete hıyanet ediyorsa onda münafıklık alâmeti vardır" buyurmuşlardır. Buhâri, Müslim, İhya, 3/377). Yine Peygamberimiz (sav), "Doğruluk insanı iyiliğe, iyilik ise cennete götürür. Yalancılık ise insanı kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür" buyurmuşlardır.(Buhârî, Edep, 69; Müslim, Bir, 103).

³³ Kenzu'l-Ummâl, h. No: 8994.

³⁴ Buhâri, İman 25; Müslim, İman 25.

4. *والضعيف فيكم قوي عندي حتى أريح عليه حقه إن شاء الله* *Aranızda zayıf olan, benim yanımda onun hakkını verinceye kadar en kuvvetlinizdir.*

Halife bu söylemiyle, güç üzerinde değil hak üzerinde yürüyen bir topluluğu hedeflemiştir. Gücü değil, hakkı üstün tutacağına, zalimi değil, mazlumu koruyacağına teminat vermiştir. Halife bu beyanıyla zayıfı ve hakkı üstün tutan bir anlayışın temellerini atmıştır.

Hz. Ebû Bekir, zayıf kimsenin haklı olduğu halde hakkını alamamasından kaynaklanan güçsüzlük durumunda ise hukuk önünde o zayıfın en kuvvetli kimse olduğunu belirtmiştir. Halife bu beyanıyla, zayıf olduğu için hakkının yenmesine ve adaletin yok olmasına devlet olarak asla müsaade edilmeyeceğinin garantisini vermiştir. Halife bu sözüyle, bireyin meşru savunma hakkının kollektif olarak organize edilmesi, bu organizasyon ile zayıfın hakkının devlet tarafından korunmasına, hakkın sahibine teslim edilmesine işaret etmiştir. Keza halife, hukuka (bir tür örgütlenmiş adaletin hukuki yaptırımını sağlayarak) zayıfın hakkını teslim edeceğine vurgu yapmıştır. Halife bu söylemiyle, zayıfın hakkını hukuka uygun olarak alacağına, hakların anayasal bir güvence altında olduğuna işaret etmiştir. Öyle ki halifenin yaptırım yetkisi, kollektif bir hakkın varlığına, bu hakkın hukuki yaptırımın meşrûiyet nedeni ise mağdur ve mazlum olanların kişilik haklarına dayanır. Halife aldığı yetkiyle, bireyin bu doğal meşru müdafaa hakkının organizasyonunu yapan, zayıfa hukukî güvence vererek, hukukî yaptırımla zayıfın hakkını iade eden kişidir. Bu bağlamda hukukun yozlaşmasıyla, devletin ve halkın güvenlik teminatı da bozulma ve çürüme sürecine girer.

Kur'ân'da: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ) "Allah adaletle hükmetmeyi emrediyor"³⁵ buyrulmaktadır. Bu emir, anayasal mahiyetli üst norm niteliğindedir. Bu emrin ihlali ve ihmali, bir anayasal ihlal ve ihmali sayılmaktadır.³⁶ Kur'ân'da yöneten ve yönetilenler arasında en önemli ilkelerden biri adâlettir. Adalet, yöneten ve yönetilenler arasında birincil emir ve devlet olmanın asli unsurudur. Bu ilkeyi ihlal edenler her ne kadar dindar görünseler de ancak zulmederler. Adâlet, insanların sığınağı, mülkün / devletin temelidir. Adâlet, hükümlerde eşitliği ve dengeyi sağlar.

Adalet kavramı hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Adalet, davranışlarda bir erdemlilik, hak ve ödevlerde bir denge, eşitlik, kendine düşeni yapması, kendine düşeni alması, benzer durumlarda aynı ilkelerin uygulanmasıdır. Adaletin ilkesel yönü, bir yönüyle özgürlük, bir yönüyle eşitlik ve liyâkattir. Adaletin, düzeltici / dağıtıcı / hakkaniyet ve sosyal adalet gibi pek çok nitelikleri bulunmaktadır. Halife, Kur'ân'daki bu temel ilkedен hareketle adaletle hükmedeceğini beyan etmiştir. Hemen her devletin esas, adalet kuramı temelinde kurulmuştur.

³⁵ *Nahl 16/90.*

³⁶ Adaletle ilgili pek çok söz bulunmaktadır. Kuvvete dayanmayan adalet acizdir. Adaletle dayanmayan kuvvet ise zalimdir. Sultanın bir saatlik adaleti, halkının atmış senelik ibadetinden daha iyidir. Bir saatlik adaletle idarecilik yapmak, atmış senelik nafil ibadet yapmaktan daha iyidir. Kıyamet günü Allah'a en yakın adil idarecilerdir. Adaletin olduğu yerde savaşın ve kargaşanın yeri yoktur. Adalet en büyük zenginliktir. Adaleti uygulamak için eğer âciz kalınırsa o adaletin yok olmasına neden olabilir. Fakat adaletsiz uygulanacak kuvvet ise haksız ve temelsiz olduğundan zülüm olarak algılanmıştır. Mazlum açısından, soy, mevki ve din ayırımı yoktur. Bu bağlamda İslâm zayıf, mağdur ve mazlumların dini olmuştur. İslâm bu mazlumların omuzlarında yürürlük sağlamıştır.

Öte yandan Kur'ân'da; (إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِكُمْ أَلْوَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا) ³⁷ "Allah emânetleri ehline vermeyi emrediyor" buyrulur. Eğer işler ehline verilmezse bu işe layık olanların kalpleri kırılıp devletten ümitlerini keserler.³⁸ Peygamberimiz'in (sav), "iş ehline verilmezse, emânet zayi edilirse kıyameti bekleyin"³⁹, keza "iş ehline verilmezse kıyamet saati yakındır"⁴⁰ gibi ifadeleri bulunmaktadır. İş ehline verilmediği zaman, emânet zayi olmuştur. Emânete hıyanetlik yapılmıştır. Artık dedikodu, istibdat, işin yürümemesi, fesat ve halkın mutsuzluğu, yönetimin de, halkın da sonunu hazırlar. Sonuçta halife, yönetimde bu ayetlerdeki "adaletle hükmetmek" ve "emânetin ehline verilmesi" ilkelere esas almıştır.

5. والقوى فيكم ضعيف حتى أخذ الحق منه إن شاء الله. *Sizin içinizde kuvvetli olan ondan hakkı alınmaya kadar benim yanımda en zayıftır.*

Halife, insanlık tarihinde, sosyal siyaset alanında adeta bir siyaset manifestosu ve anayasal bir üst norm niteliğindeki bu konuşmasında "gücün kuvvette olmadığına, gücün hakta olduğuna" vurgu yapmıştır. Bir devletin asli unsurunun "adalet" olduğuna, dikkat çekmiştir. Halife, hak ve batıl, güçlü ve zayıf arasında adeta bir terazi kurmuştur. Halifenin asli görevi de güçlü ve zayıf arasında bir denge kurarak adaleti sağlamaktır.

Kur'ân'da; (قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ) ⁴¹ "Rabbim adâleti emretti" buyrulmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi adaletin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Adalet, ilahi, sosyal, beşeri, düzeltici, dağıtıcı, yargıda, yönetimde tek kelime ile idarede olmalıdır. Adalet, terazi dengesinin kurulması lazım gelen temel dinamiklerin ortaya konulması ve korunmasında önemlidir. İslâm'ın ilk halifesi Hz. Ebû Bekir, yönetici olarak (tarih boyunca hemen her toplumda gücün hukuk olarak algılandığı dönemlerde), Kur'ân ve Sünnetin belirlediği ilkelerden hareketle, halka ilk sesleniş konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmasında Hz. Ebû Bekir, insanlık adına gidilecek ve varılacak hedefleri koymakta ve bu hedefler doğrultusunda halktan yardım talep etmiştir.

6. لا يدع قوم الجهاد في سبيل الله إلا ضربهم الله بالذل *Bir kavim cihadı terk ederse Allah o kavmi zilletle düşürür.*

Kur'ân'da; (جَاهِدُونََ وَاللَّهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ) ⁴² "Allah yolunda cihad edenler" ve (وَ جَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ⁴³ "Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler" buyrulur. Kur'ân'da cihat konusuyla ilgili ayetlerin sayısı oldukça çok olup cihat kavramı ve kapsamı oldukça geniştir. Cihat, Allah yolunda her türlü gayretin adıdır. Cihat, genel olarak teknik ve teknolojik buluş, insanlığa hizmet eden her çalışmanın adıdır. Böylece karınca misali herkesin Allah yolunda mücadele etmesi

³⁷ Nisâ 4/58.

³⁸ Bozulan devlet düzeni hakkında bilgi için bkz. İpşirli, M, Hasan Kâfi ve Eseri, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sa.10-11, s. 249-255.

³⁹ Buhârî, ilim 2.

⁴⁰ Buhârî, ilim 2.

⁴¹ Mâide 5/8.

⁴² Bakara 2/218.

⁴³ Nisâ 4/95.

istenmiştir. En büyük cihat, cehaletle yapılan cihat olup buda kişinin kendi nefsiyle yapacağı cihattır. İkincisi ise hukuk alanında yapılan cihattır. Böylece her Peygamberin ve her Müslümanın iki görevi bulunur ki bunlar, cehaletle mücadele ve hukuk mücadelesidir. Klasik dönemlerde güç, hukuk kabul edilmiştir. Bu yanlış bugün de maalesef İslâm toplumlarında yaygındır. Silah ve baskı yönetimleri, ne hukukî ne de dinidir. Artık günümüzde cihat, halktan yetki alarak yönetime gelmek, cehalet ve hukuk mücadelesi vermektir.⁴⁴ Bunun dışındaki zorba yönetimlerin hepsi çağ dışı, insanlık dışı, Kur'ân dışı yöntemlerdir. Bu çağ dışı yorumların, bilinçsiz yozlaşmanın getirdiği İslâm algısı, günümüzde ciddi bir sorun haline gelmiştir. İnsan öldürülmesi dâhil pek çok din dışı yorumların, dinin emri gibi talim ettirilmesi yanlış bir inanç öğretisi gereğidir. Sonuçta bugün terör olaylarının artması, bu yorumların bir gereği gibi durmaktadır. Din adına, öldürme, yok etme, korku kültürü yayma insanlık suçudur. İslâm, sevgi ve barış toplumunun iklimini hedefler. Böylece ilk insandan günümüze kadar hak ile batıl mücadelesi devam etmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir. Bir toplumun medenileşme yolunda ileri adımlar atabilmesi için ciddi bir eğitim donanımına sahip olması gerekir. Allah yolunda mücadele edecek bireylerin, öncelikle mücadele teknikleri konusunda ciddi bir donanıma ve derinliğe sahip olmaları gerekmektedir. Birey ve toplumlar, kendi geleceklerini inşa edecek kararları (*şûrâ ve icma gibi yöntemlerle*) yine kendileri alırlar. İslâm adına, birey ve toplumları, zorla ve güç kullanarak değiştirme ve yönlendirme dönemi artık kapanmalıdır.⁴⁵

7. *Haddi aşmak ve isyan bir kavimde yaygın hale gelirse Allah o kavme umumi bir belâ verir.*

Kur'ân'da; (وَيُنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) "... Allah hayasızlığı ve fenalığı yasaklar..."⁴⁶ buyrulur. Fuhşiyât kavramı, genellikle nefisle ilgili *günah ve yasak* için kullanılırken; münkerât kavramı ise *hukukun ihlali* anlamında kullanılır.⁴⁷ Bu kavramlar zaman zaman birbirini yerine de kullanılmıştır. *Fuh-*

⁴⁴ Bu cehalet ve hukuk mücadelesi, ilk insandan günümüze kadar devam etmiştir ve kıyamete kadar da devam edecektir. Kendini beğenme hastalığı, insanın manevi kanseridir. İnsanlar genellikle kaportaya ve vitrine baktıklarından bu hastalığı göremezler. Kaporta ve vitrin süsü her zaman gerçeği yansıtmaz. Güç devşirme maksadıyla iktidara gelmek, zenginleşmek, şöhrat olmak ve ehli kadroların siyasetten dışlanması, kamuda pek çok problemlerin çıkmasına neden olabilir. Her kapıdan eğilerek geçen siyasetler, toplumda gelecekte telafisi bir hayli güç yaralar açabilirler. Devletin kamu yönetimine bilgili, dürüst ve vicdan sahibi bireyler getirilmelidirler.

⁴⁵ Bir insanın ölümü bir dünyanın yıkımı kadar felakettir. Cihat adı altında İslâm'a ve Müslümanlara verilen zarar da ortadadır. Terör nedeniyle, masum ve mağdur pek çok insan öldürülmektedir. İşin kötüsü bu zulmü, inançları uğruna yaptıklarını iddia etmektedirler. Bu gibi terör olaylarında adam öldüren her teröristin, Kur'ân'ın ifadesiyle ebedi cehennemde olacakları bildirilmiştir. Mağdur ve mazlum birey ve halkların, hukuk mücadelesi verecek mazlum bireylerin, daha fazla mağduriyetlerini artırmadan siyasi, demokratik bir mücadele vermeleri gerekmektedir. Bu hukuk mücadelesi uzun süreyi de kapsasa hem daha sempatik hem de gerçeğin ortaya çıkarılması için daha emin ve güvenilir bir yöntemdir. Allah'ın (cc), hak gelince batıl zail olur ilkesi bunun en bariz işaretidir.

⁴⁶ Nahl 16/90.

⁴⁷ Fahişe kelimesi günümüzde sadece zina eden kadınlara verilen bir isim olarak algılanmıştır. Hâlbuki fahişe, (*tanımından da anlaşılacağı gibi*) aşırıya giden her şeydir. Bir örnek verecek olursak; edimler arasındaki dengesizliğin, biri lehine fahiş fiyat olarak nitelendirilmiştir. Dini anlamsızlaştıran bir şey fuhşiyât kapsamına sokulabilir. Bunun yanında fuhşiyât biraz daha duygulara hitap eder insanı psikolojik

şiyât, kamu ahlakını bozacak her türlü aleni fuhuş, tüccarların haksız bir şekilde elde ettiği fâhiş gelir (*gabn-i fâhiş*) ve her tür haksızlıktır. Bu haksızlık ve hukuksuzluk devlete olan güveni sar-sacağından, bunlar da haddi aşma olarak görülmüş ve cezalandırılması gerektiğine vurgu ya-pılmıştır.

Hz. Ebû Bekir hutbesinde, bir toplum içerisinde *haksızlık ve zülüm* baş gösterirse, Allah (cc) o toplumu çeşitli şekillerde imtihan edeceğini beyan buyurmuştur. Bunun için halife, kamu hu-kukunu sarsacak açıktan haddi aşmayı, devletin asli görevi ve yükümlülüğü olan sosyal söz-leşmenin ihlali saymıştır. Nitekim "*haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır*" temel düsturlarıyla bu durum vurgulanmıştır. Halife, bir toplumda *yasalara riayetsizlik aleni ve yaygın hale gelirse* artık zaman içerisinde o toplumun adeta adaletsizlik ve hukuksuzluğu hak olarak telakki edebi-leceğine işaret etmiştir. Nitekim Kur'ân'ın tarihteki kavimlerle ilgili verdiği haberlere bakıldı-ğında, helak nedenlerini, bireylerin açıktan kamu ahlakını ihlal etmiş oldukları, bu konuda itikatlarının da tefessüh ettiklerini gerekçe göstermiştir. Onun için halife, bir topluluk içerisinde fuhşiyât ve hukuksuzluk aleni olarak yapılırsa, kamu ahlakını bozacağından bu kötü örnek adeta toplum tarafından kabul edilmiş gibi telakki edilebilir. Böyle olan kavimler hakkında Allah, Kur'ân'da çeşitli helak sebeplerine yer vermiştir. İslâm'ın bütün emir ve yasaklarının gayesi, hukuk toplumu oluşturmak, insanları kendi nefislerinin esaretinden kurtarıp kendi iradeleri doğrultusunda medeni bir toplum oluşturmaktır.

8. **أطيعوني ما أطعت الله ورسوله، فإذا عصيت الله ورسوله فلا طاعة لي عليكم** *Ben Allah'a ve Resulüne itaat ettiğim müddetçe bana itaat edin. Allah'a ve Resulüne isyan ettiğim takdirde bana itaat etmeniz size gerekli değildir.*

Kur'ân'da; (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin...*⁴⁸ buyrulur. Halife bu ifadesiyle ayetteki (وَأُولِي الْأَمْرِ) "*ulü'l emre*" işaret etmiş, hukukun üstünlüğü ve bağlayıcılığına dikkat çekmiştir. Keza kanûnilik ilkesine, vurgu yapmıştır. Burada kamu yöneticisi *ulü'l emr* olarak vasıflandırılmıştır. Ayette geçen (مِنْكُمْ) "*sizden olan*" ifadesiyle halife olmanın (*Müslüman olmak gibi*) şartlarına, halifenin ise halkın seçimiyle işbaşına gelebileceğine işaret edilmiştir. Pey-gamberi halk değil, Allah (cc) tayin etmiştir. İslâm halifesi ise egemenliğini halktan almıştır. Çünkü devlet başkanlığı, emânet bir görevdir. Halife, devlet başkanı da olsa hukuka aykırı bir tasarrufta bulunamaz. Millet menfaatine ters düşen kararlar da alamaz.

Halife kendi tebaasını kanûnilik ilkesi gereği, Kur'ân ve Sünnete göre yönetmekle mükelleftir. İslâm devlet başkanının yasama yetkisi, Kur'ân ve Sünnet sınırları içerisinde. Meşru olma-yan konularda yöneticilere itaat edilmeyip halifenin dini esaslara aykırı kanun çıkarması yetki aşımı olarak görülmüştür. Kur'ân'da; (الْأمر بالمعروف والنهي عن المنكر) "*iyiliği emretmek, kötülükten*

olarak daha fazla etkilerken; münkerât insanı sadece koyulan bir kuralın ihlali olarak etkiler. Münkerât bir devletin koyduğu kurallar ve bu kuralların cezalarıyla birlikte kanunda yer alması gibi düşünürsek fuhşiyâtı da o toplumun ahlakını bozan bir yazısız kurallar topluluğu olarak düşünebiliriz. Münkerât maddi yaptırımını fazlayken; fuhşiyâtın manevi bir yaptırımını da vardır.

⁴⁸ Nisâ 4/59.

yasaklamak"⁴⁹ ilkesel bir normdur. Bu emretme ve yaptırım görevi ancak devletindir. Devletin veya onun görevlendirdiği kişilerin dışında, yaptırım yetkisi kimsede bulunmasa gerektir. Aksi takdirde, yetki ve görev kargaşası çıkar. Mazlum kadınlar öldürülür, mastazaflar ilahi adaletin tezahürünü beklemek zorunda kalırlar. Halife, kendisinin denetlenme ve sorgulanmaya açık olduğuna, şeffaf bir yönetim vadettiğine, yönetimde adalet ve liyâkatin esas olacağına, hukukun üstünlüğü ilkesini temel alacağına ki bu da kitap ve sünnete bağlı kalacağına vurgu yapmıştır.

Halife, "Kur'ân ve sünnete uyduğum sürece bana itaat edin" bugün ki kavramla "Anayasa ve yasalara uyduğum sürece beni destekleyiniz, şayet yasalara aykırı hareket edersem bana uymayınız" demektedir. Halifenin, "doğru ve güzel işler yaparsam, sizlerin desteğini bekliyorum. Şayet insan haklarına saygı duymuyor, yönetimde haksızlık yapıyorsam, bu konuda bana itaat etmenizi sizden bekleyemem" ifadesi yöneticinin denetim ve gözetimine işaret eder. Bu konuda yöneticinin yasalara uyup uymadığının tespiti için Osmanlıda Şeyhü'l-İslâmlık Müessesesi günümüzde ise *Anayasa Mahkemesi* kurulmuştur.⁵⁰

Hz. EBÛ BEKİR'İN YÖNETİMİNDE İZLEDİĞİ SOSYAL SİYASET

Hz. Ebû Bekir, yönetimde izlediği sosyal siyasette, konusunda ehil olan kişilerle istişare yapar en uygun ve en faydalı olanı tespit etmeye çalışırdı. Keza Hz. Ebû Bekir, şûrâ prensibine göre, konusunda ehil olanın bilgi ve görüşlerine başvurarak hareket ederdi. Kendisine bir dava gelirse, öncelikle Kur'ân'a bakardı. Kur'ân'da hükmü yoksa sünnetin pratiğinde konu ile ilgili uygulamalara bakardı. Burada da bir hüküm bulamazsa, sahabenin en bilginlerini bir araya getirir, şûrâ prensiplerine göre konuyu çözmeye çalışırdı. Şayet sahabelerin görüşleri aynı noktada birleşirse ki buna icma denir, bu icmaya göre hareket ederdi. Eğer şûrâ heyeti farklı görüşler beyan etmişlerse, bu görüşlerden birinin daha doğru olduğuna içtihat eder, ona göre hüküm verirdi. Şûrâ heyetinin ittifak kararı, icma kabul edilir ve bağlayıcı olurdu. Şûrâ'nın almış olduğu karara, halifenin muhalefet etmesi caiz görülmemiştir. Sahabenin ihtilaf ettiği kararlarda ise halife istediği bir görüşü alıp uygulamakta serbest olduğundan, bu hususta halife, "eğer bu içtihadım doğruysa Allah'tandır. Yok, eğer hata ise bu da bendendir. Bu konuda Allah'tan başışlanmamı dilerim"⁵¹ derdi.

Hz. Ebû Bekir yönetime geldiğinde onu bekleyen ilk görev, Peygamberin naaşının defin problemini çözüme kavuşturmak olmuştur. Daha sonra Müslümanların özgüvenlerinin tekrar kazanılması için İslâm toplumunun birlik ve bütünlüğünün sağlanmasına yönelmiştir. Hz. Peygamber döneminde, İslâm egemenliği altına giren aşiret ve kabilelerden siyasi ve dini açılardan

⁴⁹ *Âl-i İmrân* 4/104.

⁵⁰ Hiç kuşkusuz idare hukukunun yazılı veya yazısız kaynakları vardır. Günümüzde *idari ve adli yargının* hatalarını denetleyen *Danıştay ve Yargıtay* gibi bir denetleme / meşveret birimi bulunmaktadır. İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açık tutularak keyfilikten kurtarılmaya çalışılmıştır. Yönetim hukuku, genellikle bir içtihat hukuku olarak gelişmiş hem kamu hem de özel alanı kapsamaktadır. Kamu hukuku alanında kamunun çıkarı üstün tutulurken; özel hukuk alanında ise taraflar arasında eşitlik ilkesi esastır. Yönetim hukuku anayasal bir nitelik taşır. Hukuk devleti kişilerin hak ve ödevlerini belirler.

⁵¹ Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm, "Kitâbu'l-Emvâl", V, s. 600.

muhalefet ve isyan dalgası yayılmaya başlamıştır.⁵² İslâm toplumunun egemenliğine bağlılıklarını bildiren bir kısım Arap kabileleri, yalancı peygamberlerin ortaya çıkması ile merkeze muhalif tavırlar sergilemeye başlamışlardı. Bu hareketlere yönelik, halifenin müdahalesi oldukça sert olmuştur. Halife zorlu bir mücadele sonrasında mürtetlerin isyanını bastırarak, İslâm toplumunun egemenliğini tekrar sağlamıştır. Peygamber döneminde kabul ettikleri idareye, O'nun vefatından sonra eski aşiret ve kabile yaşamlarına geri dönmek için başkaldırmışlardı. Bu dönemde Peygamberlik iddiasında bulunanlar, İslâm'ı bırakıp cahiliyeye dönenler artmaya başlamıştı. Bu toprakları halife, İslâm beldesi kabul ettiğinden, bu beldelerin ıslahı için harekete geçmiştir. Sonuçta mürtetlere yönelik halifenin aldığı sert kararlar, İslâm toplumunda birlik ve beraberlik yeniden tesis edilmiştir.⁵³ Hz. Ebû Bekir, yaptığı görevlendirmeler ve aldığı kritik kararlar ile sadece sosyal hukuk alanında başarılı bir yöneticilik sergilememiş, kendinden sonraki dönemler için de büyük komutan ve idareciler yetişmesinin ortamını oluşturmuştur. Halife düzenli bir yönetim oluşmasına ve idari hukukun kurumsallaşmasına da katkı sağlamıştır.⁵⁴

Öte yandan Hz. Ebû Bekir döneminde, genel olarak devlete bağlı kalmakla beraber, zekât vermeme yönünde karar alınmıştır.⁵⁵ Halife'nin, zekât vermeyenlere karşı müdahalesi de oldukça sert olmuştur. Halife, Müslümanlara zekât, gayrimüslimlere ise cizye sorumluluğu yükleyen İslâmın emri gereği, her iki kesime de müdahale etmiştir. Söz konusu isyanlılar, İslâm dininin yayılması ve siyasi yapılanmasına son vermeyi amaçladıkları için mücadele kaçınılmazdı. Halife zekât vermemeyi, İslâm toplumunun devletine karşı bir isyan olarak görmüştür. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir, namazla zekât arasındaki irtibata ve inceliğe dikkat çekmiştir. Çünkü vergi hem kutsal, hem de devlet olmanın zorunlu şartıdır. Hz. Ömer, ilk etapta bu duruma karşı çıksa da daha sonra ikna olmuştur. Halife, irtidat ve vergi (*zekat*) vermeme olayına karşı sert karşılık vermiş, içteki isyanı bastırıp toplumsal bütünleşmeyi yeniden tesis etmiştir. Halife, gerek Müslim, gerekse zimmet bağı ile bağlı olan vatandaşların ahitlerine sadık kalmasını istemiştir. Böylece halife, yönetimde kısa süre kalmasına rağmen, idarî ve sosyal hukuk alanında bir toparlanma sağlamıştır.⁵⁶

KONUNUN İSLÂM İDARE HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur'an yönetim hukuku ile ilgili siyasi bir sistem önermemiştir. Siyasi erki elinde tutacaklara temel ilkeler ve çerçeve kanun vaz etmiştir. Peygamber (sav)'de Kur'an'ın yönetimle ilgili önerdiği genel çerçeveye göre hareket etmiştir. Naslarda, yöneticinin nitelikleri ve sorumlulukları belirtilmiştir.⁵⁷ Peygamberimiz kendinden sonra gelecek olan halifeyi de belirlememiştir. Öyle anlaşılıyor ki kendisinden sonra gelecek ümmetin *şûrâ ve icma* ile kendi yöneticisini seç-

⁵² Thomas Walker Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, (çev. Hasan Gündüzler), Ankara, Akçağ Yay., 1971, s. 89.

⁵³ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. I, s. 212.

⁵⁴Taf. Bkz. Demirci, Abdurrahman, "Hz. Ebû Bekir'in Fetih Anlayışı", s. 6-9; <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/25555>.

⁵⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 103.

⁵⁶ Bkz. Belâzurî, s. 103; Taf. Bkz. Balcı, İsrail, "Hz. Ebû Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare", Samsun, OMÜİFD, 1999, c. XI, s. 191-195.

⁵⁷Tancî, Muhammed b. Tavîr, *İslâm Mezhepleri Hakkında Düşünceler ve İslâm Mezhepleri Tarihi Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi Yüksek İslâm Enstitüsü, İstanbul, trs, 42-44.

mesinin, Müslümanların hak ve görevleri olduğuna işaret etmiştir. Bunun için Hz. Peygamber yetkilerini hiç kimseye devretmemiştir. Devlet başkanı bu yetkiyi ancak halktan, ümmetin iradesinden almalıdır. Bu bağlamda İslâm, yöneticinin gücünü haktan ve halktan alan, insan haklarının korunmasına yönelik hukuki düzenleme yapılmasını istemiştir. Bu konuda anayasal mahiyetli genel çerçeve çizilmiştir. Bunlar da adalet, yeterlilik / ehliyet ve meşveret / meclistir. Peygamberin oluşturduğu toplumsal yapı, Arap gelenekleri üzerine şekillenmiştir. Arap kültürünün yardımlaşma ve dayanışma esasını temel alınmıştır. Hz. Muhammed'in (sav), dağınık kabilelerden oluşan Arap toplumlarını bir araya getirip bir devlet kurması onun teşkilatçı bir deha ya sahip olduğunun göstergesidir.⁵⁸ Kur'an'da Hz. Peygamberin insanlara nasıl davranması gerektiği konusunda emir ve yasaklar daha çok örneklik ve önderlik göreviyle ilgilidir. Peygamber'in (sav), Müslümanlara önder ve örnekliliği ilahi kaynaqlıdır. Devlet başkanı olması ise beşeri kaynaklı olduğu söylenebilir.

Kur'an'da, Peygamberden sonra kimin halife olacağı belirtilmemiştir. Hz. Peygamber (sav) de böyle bir belirleme yapmamıştır. Peygamberin vefatından sonra, Arap geleneğine göre bir halife belirlenmiştir. "İmamlar kureyşten" diye bir rivayet bulunmaktadır.⁵⁹ Bu rivayet, Müslümanların siyasi hayatlarını belirlemede etkili olmuştur. Bu rivayet kureyşteki iki büyük kabile arasında iktidar mücadelesine de neden olmuştur.⁶⁰ Sonraki dönemlerde hadis kitaplarında yer alan bu rivayet, hilafeti kureyş kabilesine tahsis etmiştir. İmam'ın kureyşten olması, Kur'an'ın temel ilkesi olan eşitlik ilkesine de aykırıdır. Ancak bunda pek çok sosyo-politik (ümmetin dağılmaması / bu kabilenin daha kalabalık oluşu gibi) prensipler göz önünde bulundurulmuştur.⁶¹ Sakife toplantısı adeta kurucu meclis gibi görev ifa etmiştir.⁶²

Daha sonra kimin halife / imam olacağını, Kur'an ve Peygamber'in isim olarak değil de ima yoluyla belirlediği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir'in, Peygamberin hastalığında onun yerine Peygamber tarafından imam olarak tayinini, ima yollu bir yetkilendirme olduğundan bahisle, pek çok kaynak bunu halifeliğine delil göstermiştir. Peygamber (sav) hastalandığında, namaz gibi dinî konuda kendisini imam tayin etmesine kıyasla; dünyevi konuda da işlerin kendisine tevdi edilmesi gerektiğini işaret bilmişlerdir. Daha sonra bilginler, siyasi yetkinin kime nasıl devredileceği ile ilgilenmek yerine ilk dört halifenin meşrûiyeti konusunu desteklemeye yönelmişlerdir. Bu bağlamda İslâm hukukunda ilk dönem yönetim şeklinin teolojik mi yoksa beşeri mi olduğu hep tartışılmıştır.

⁵⁸ Shaban, M.A., *Islamic History: A New Interpretation I*, Cambridge 1971, s. 15.

⁵⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992, VIII, 105, IV, 155; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1992, IV, 129-421; Dârimî, *Sünen*, İstanbul 1992, I-II, 557.

⁶⁰ İmamlar kureyştedir hadisinin yorumu için taf. Bkz. Bakal, Ali, *Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine*, İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, 2005, cilt: III, sayı: 6, s. 87-104.

⁶¹ Taf. Bk. Hatipoğlu, Mehmet, Said, *İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik, Hilafetin Kureyşliliği*, 122-213 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/767/9724.pdf>.

⁶² Taf. Bkz. Avva, Muhammed, Selim, *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*, Mana Yayınları, İstanbul 2011, s. 58-59.

İslâm'da kutsal bir yönetim biçimi anlayışı bulunmamaktadır. İslâm kültür tarihinde devlet başkanı atanmanın meşrûiyet kaynağını, ya 'biat' aracı ile halk ya da halkın seçeceği kurul olan 'Ehl'l Hal ve'l-Akd'den' alınacak yetki oluşturmuştur. Böylece İslâm idare hukukunda, yöneten ve yönetilenler arasında yetki ve sorumluluk alanında bir denge kurulmuştur. Bunun dışında iktidar; ya *veliaht* yöntemi ya da *güç ve silah* yoluyla elde edilmiştir. Bu tür devlet başkanı olma biçimi, ya *darbe yolu* ya da *halkın cehaletinden* istifade edilerek ele geçirilmiştir. Dünden bugüne ideal siyaset ve ideal devlet anlayışı hala sürmektedir.⁶³

Sonuçta Kur'ân'ın, iktisadî, hukukî ve siyasî konularda temel ilkeler koyduğu, bu temel ilkeler çerçevesinde kalınarak hâkimiyet yetkisini insanlara bıraktığı anlaşılmakta, topluma ait sosyal hukuk alanında toplumsal tecrübenin sunduğu imkânların, toplum tarafından düzenlenmesi ve yürütülmesi istenmektedir.⁶⁴ Naslar, değişim alanında da değişmez genel ilkeler getirmiştir. Bu ana çerçeve içerisinde kalınarak, değişim alanını *toplumların tecrübelerine, örf ve adetlerine, değer yargularına ve içtihad* hukukuna bırakmıştır.

SONUÇ

Naslar, yöneten ve yönetilenler konusunda, insanlığa anayasal mahiyetli, *temel ve genel çerçeve* çizmiştir. Bu genel çerçevedeki kurallar, insanlığın ana kuralları olup bu kuralların sınırlarını aşmamak kaydıyla, *yöneten ve yönetilenler* arasında ilişki daha çok *tecrübe ve içtihat*lara dayanmıştır. Keza Kur'ân, toplum veya devletleri yönetmek için özel anlamda *siyasi bir rejim* de öner-

⁶³ Siyaset, gösteriş, hırs, kıskançlık, baş olma ve kendini beğenme sevdasında yapılmamalıdır. Siyaset, kendilerini dolu kap gibi gören, şişirilmiş insanlardan değil bilgili ve uzman insanlardan oluşmalıdır. İdareciler kavak ağacı gibi değil meyve veren ağaçlar gibi güler yüzlü, tatlı dilli, ahlaklı ve liyâkat sahibi olurlarsa topluma emniyet ve güven telkin ederler. İdareciler, elif gibi dost doğru, diklenmeden dik durmalı, aynı zamanda vav gibi mütevazı ve olgun olmalıdırlar. İnsan eğitilmeden siyaset de düzeltilemez. Yükselmek dünyada *mal, mülk ve makamla* olmadığını asıl yükselmenin *bilgi, ahlak ve tevazu ve olgunlukta* olduğu bilinmelidir. İyi yetişmiş alanında uzman, ahlaki erdemleri içselleştiren kişiler olmalıdır. Devlet adamlarının çevreleri dalkavukların türbesine dönüşmemelidir. Böyle olursa belli kişileri himaye ve koruma düzeni hâkim olur. Akrabalık, hemşericilik, grupçuluk gibi sübjektif faktörler siyasete itibarı azaltır. İdareci, kişilik ve liyâkat bakımından kendine hayrı olmayan, yetersiz ve omurgasız insanları (*fasulye gibi omurgasız insanlar*) idareye getirmek işlerin yürümemesine neden olur. Bu kişiler idareciler hangi durakta binecek ve hangi durakta inceklerse bu duruma göre pozisyon alırlar. Bunlar iktidar ve güç sahipleri kapısında nöbet tutma mesleğine soyunurlar. Böylece siyaset, yaranma ve riyakâr sofrasına dönüşür. İdareciler etrafından kebeyi tavaf gibi dönenler, her daim iktidarlarını da sürdürürler. Dünyada münferiden işlenen günah, toplum adına yapılan hatalar bir tutulmamalıdır. Menfaatlarını kible edinen bu tip idarecilerin zafiyeti toplumu düzeltmeleri de düşünülemez. Zamanla gölgelerinin boyları idarecilerin boylarını geçtiği bir hayatı insanlar benimser olurlar. Büyük işler küçük adamlara küçük işler büyük adamlara verilirse de iş ehline verilmiş olmaz. Taf. Bkz. Can, Hasan, İdeal Siyaset ideal Devlet, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 14 vd.

⁶⁴ Sosyal siyaset, zor ve ağır bir mesuliyettir. Devletin zevali, ancak siyasetin yozlaşmasıyla gerçekleşir. Milletın emânetini yüklenmek ağır bir sorumluluktur. Böylesine ağır bir göreve talip olmak herkesin harcı olmamalıdır. Keza siyaset, statü kazanmak, zengin olmak için değil halkın yükünü hafifletmek, onlara hizmet etmek için yapılmalıdır. Son dönemlerde yapılan kirli siyaset, ahlaki değerlerimizde ciddi erozyonlar yaratmıştır. Bu bağlamda ülkelerde siyaset, *ilke, ahlak ve liyâkat* zeminine taşınmalıdır. Menfaat karşısında eğilmeyecek, ilkeli insanların devlet idaresinde söz sahibi olmaları beklenir. Aksi takdirde halkın dertlerini omuzlayacak siyasetçi, kendi yükünü halka taşıttırır.

memiştir. Yönetici için yönetim hukukuna getirdiği ana kurallar, “adalet, ehliyet ve şûrâ”dır. Keza naslar, devlet başkanının niteliklerini belirlemiş, Peygamber ise kendisinden sonra idareye kimin geleceğini tayin etmemiş, *devlet başkanının seçimini ümmete bırakmıştır*. Devlet, yöneten ve yönetilenler arasında, hak ve adaleti temin eden, toplumsal düzeni sağlayan bir araçtır. Yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişki, *emânet ve vekâlet* esasına dayanmıştır. Devlet ile halk arasında bir *denge* kurulmuştur. İslâm kültür tarihindeki idari tasarruflara bakıldığında ise bunlar, birer *içtihat hukuku* olarak gelişmiştir.

Peygamberimizin Medine’deki ilk hedefi, toplumları aşiret ve kabileden kurtarmak, bir *şehir devleti* kurmak olmuştur. Öyle ki Medine’de dağınık ve birbiriyle mücadele içinde olan aşiret ve kabilelileri *tek çatı altında* toplamıştır. Fakat Rasûlullah vefat edince, bu aşiret *ve kabilelerin* bir kısmı tekrar kendi *aşiret ve kabilelerine* gerisin geri dönmüşlerdir.

Peygamberin (sav) vefatından sonra kısa süreli bir sarsıntı geçiren Müslümanlar, daha sonra toparlanıp Hz. Ebû Bekir’e *biat* etmiş, O’nu *devlet başkanı* seçmişlerdir. Naslardan ve Sahabe uygulamasından anlaşılan, *halka, kendisini yönetecek idareciyi seçme görevinin* verilmesidir. Öyle ki Müslümanlar, *kendilerini yönetecek idareciyi seçmenin vacip olduğunu* inanırlar. Bu bağlamda *devlet başkanı atanma yetkisi, sadece ve sadece halkın iradesine* bağlanmıştır. Bilindiği gibi İslâm idare hukukunda devlet başkanı atanmanın meşrûiyet kaynağını, ya ‘*biat*’ aracı ile halk ya da halkın seçeceği kurul olan ‘*Ehl’l Hal ve’l-Akd’dan*’ alınacak yetki oluşturmuştur. Bu sayede İslâm idare hukukunda, yöneten ve yönetilenler arasında yetki ve sorumluluk alanında bir denge kurulmuştur.

Peygamberden sonra devlet başkanı olarak, Müslüman topluma ilk konuşma yapan, Hz. Ebû Bekir’dir. Bu konuşma, *siyasi ve idari sahada, İslâm tarihindeki ilk örnek* konuşmadır. Bu konuşma, İslâm idare hukukunun, adeta *genel esaslarını* içermektedir. Keza Peygamberin *kutsal otoritesinden* sonra *halifenin Müslümanlara beşeri otorite olarak yaptığı ilk konuşma*, toplumun *kutsal otoriteden, beşeri otoriteye* evrilmesi bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki devlet başkanı, kutsal otoritenin temel ilkelerini esas aldığı, bu konuşma ile *topluma karşı sorumlu olduğu ilkelere vurgu* yapmıştır. İlk halife, günümüzdeki adeta balkon konuşması niteliğinde bir *hükümet programı* sunmuş, *yönetim hukukunun temel esaslarını belirlemiş, yönetimde uygulayacağı ana ilkeleri de dile getirmiştir*.

Naslardan ve halifenin bu ilk hutbesinden anlaşılan odur ki, idari görevler, emânet görevlerdir. Bu görevlere atanmanın ilkesi, *ehliyet ve liyâkattir*. Halk, egemenlik yetkisini, *vekâleten ve emâneten* kullanır. Keza halk, devlet başkanına zimmetlenmiş bir emânettir. Devlet başkanın egemenliği, emâneten bir hâkimiyettir. Emânet ve vekâletin gerçek sahibi, halktır. Halk bu emâneti ve vekâleti, seçimle dilediğine verir. Halk ve idare arasında birbirini dengeleyen çapraz bir ilişki bulunmaktadır. Halk, devlet başkanına idareyi kendi ve toplumun işleri için emâneten tevdi eder. Halk asıl, emânet görevi yüklenen ise vekildir. Asıl, vekili azledebilir. Devlet başkanı, ilahi idareye aykırı hareket edemez.

Halife, seçilmiş devlet başkanı olarak ilk konuşmasında, öncelikle maddi ve manevi alanda kendisinden beklenenlerin *ne olduğuna, neleri hedeflediğine ve ümmetten (vatandaşlardan) hangi konularda destek beklediğine* değinmiştir. Öyle ki halife, *hukuk ve onun özü adalete, liyâkate, dürüst ve şeffaf bir yönetime, kanûnilik ilkesine, gücün kuvvette değil hakta olduğuna* vurgu yapmıştır. Keza

halife, hukuksuz işlemlerde muhalefetin önemine dikkat çekerek, hukuk güvencesine ve hukukun üstünlüğü ilkesine de işaret etmiştir. Halifenin bu hutbesinden, İslâm idari hukukunun özünün toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak tek ilkenin, "adalet" olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için bazı devletler meclislerinin başköşelerine "adalet mülkün temelidir" ilkesini yazmışlardır.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel. "Müsned", V, Beyrut (1969).
- Akbulut, Ahmet. "Sahabe devri siyasi hadiselerinin kelami problemlere Etkileri." *Birleşik Yay., İstanbul* (1992).
- Avva, Muhammed, Selim. "İslâm Devletinde Yönetim Şekli", *Mana Yayınları, İstanbul* (2011).
- Bardakoğlu, Ali. "Şûrâ Md", *İİGYA, IV, İstanbul* (1997).
- Balcı, İsrafil. "Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyâset ve İdare" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1999).
- Bakkal, Ali. "Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesinde "İmamlar Kureys'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, (2005).
- Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, "Fütûhu'l-Buldân, (thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan)", *el-Matbaatu'l Mısriyye, Kahire* (1932).
- Buhârî, "el-Câmiu's-Sahîh VIII" *İstanbul* (1992).
- Can, Hasan, "İdeal Siyaset ideal Devlet", *Akçağ Yayınları, Ankara* (2013).
- Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdurrahman. "Sünen, I-II," *İstanbul* (1992).
- Denek, Nur, Muhammed. "İslâm'da Eşitlik ve Sosyal Adalet" *Phoenix Yayınevi, Ankara* (2010).
- Demirci, Abdurrahman, "Hz. Ebû Bekir'in Fetih Anlayışı", s. 6-9; <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/25555>.
- Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm, "Kitâbu'l-Emvâl", (thk. Muhammed Hamid Fiki), (b.y.y.), (1353).
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani. "Sünen" *Çağrı Yayınları İstanbul* (1982).
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul* (1994).
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Din ve Devlet İlişkileri" *Muğla* (1997).
- Furuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakub. "Basairu Zevi't-Temyiz fi Letaifi Kitabi'l-Aziz, IV," *Beyrut, trs.*
- Gazali, Muhammed. "İhya'u-Ulumu'd-Din" *İstanbul trs.*
- Güneş, Kadir. "el-Mu'cemu'- Arabiyyu'l-Esâsî", *Mektep Yayınları, İstanbul* (2013).
- Habenneke, Abdurrahman Hasan, el -Meydani. "el-Ahlakü'l-İ-İslâmiyye ve Üsüsüha, I" *Şam* (1407/1987).

- <https://sorularlaİslâmiyet.com/hz-Ebû-bekirin-halife-secilmesi-nasil-olmustur;>
- Hamîdullah, Muhammet. "İslâm Peygamberi, (Çev: Salih Tuğ)" *İrfan Yayınları, I- II, İstanbul* (1993).
- Hitti, Philip K., "Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, (çev. Salih Tuğ)", İstanbul, Boğaziçi Yay., (1980).
- İbn Haldun. "Mukaddime" (Çev: Zakir Kadiri Ugan), M.E.B.Y., İstanbul (1989).
- İbn Manzur, Ebûl Fadl Cemaleddin Muhammed. "Lisanül Arab, XI" *Beyrut, trs.*
- İbn Esir, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezer. "Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe III" *Mısır* (1869).
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, "Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ", (I-XI), (thk. Ali Muhammed Ömer), *Mektebetu'l-Hanci, Kahire* (2001).
- İpşirli, Mehmet. "Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine ait Eseri: Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-âlem" (Hasan Kâfi and his work on statescraft), " *Tarih Enstitüsü Dergisi, Vol. 10-11, Jan.* (1981).
- İbn Manzur, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisânü'l-Arab, XIV, *Dâru Sâdr, trs.*
- Hatipoğlu, Mehmet, Said. "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik, Hilafetin Kureyşliliği", 122-213 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/767/9724.pdf>.
- Hizmetli, Sabri, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri"; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/779/9963.pdf>.
- Kazıcı, Ziya. "İslâm Müesseseleri Tarihi" *Kayıhan Yayınları, İstanbul* (1996).
- Ali El-Müttaki. "Kenzu'l-Ummal" No: 8994.
- Kettânî, Hasan el-İdris. "et-Terâtibu'l-İdâriyye, I-II" *Rabat* (1927).
- Serahsi, Ebû Bekr Muhammed. "Usulu's-Serahsi, II" *Beyrut, trs.*
- Shaban, M.A. "Islamic History: A New Interpretation I" *Cambridge* (1971).
- Suyutî, Celalüddin Abdurrahman. "Tarihu'l-Hulefâ" *Mısır* (1305).
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, "Târihu't-Taberî; Tarîhu'r-Rusûl ve'l Mulûk", (I-XI), (thk. Muhammed Ebû'l- Fazl İbrahim), *Daru'l Mearif, Târîh, c. III, Kahire, trs*
- Tancî, Muhammed b. Tavit. "İslâm Mezhepleri Hakkında Düşünceler ve İslâm Mezhepleri Tarihi Ders Notları" *İstanbul Üniversitesi Yüksek İslâm Enstitüsü, İstanbul trs.*
- Thomas Walker Arnold, "İntişâr-ı İslâm Tarihi, çev. Hasan Gündüzler", Ankara, Akçağ Yay., (1971)
- Topaloğlu, Bekir, İslâm Ansiklopedisi, DİA, c. 43, s. 24. Ankara (2013)
- Zeydan, C. "Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, I" *İstanbul* (1328h).
- <http://www.İslâmveihsan.com/İslâm-nedir-iman-nedir-ihsan-nedir-İslâmın-kısaca-tarifi.html>.
- <http://hrlibrary.umn.edu/arab/IS-5.html>.